

Lisa Engström, Senior Lecturer, Library and Information Studies, Department of Arts and Cultural Sciences, Lund University, Sweden, lisa.engstrom@kultur.lu.se

Bibliotek för alla? En studie om tillgänglighet och delaktighet i folkbiblioteksplaner

Abstract

The Swedish Library Act states that “Library activities shall be available to everyone” and other policy documents in Sweden promote the public library as a place making information and culture accessible to all. The Library Acts of Denmark, Finland and Norway include similar statements, as well as the core values of the International Federation of Library Associations and Institutions. However, the concept of accessibility is seldom defined or discussed. During recent years, the concept of participation is widely used in the context of accessibility in cultural policies, including policies related to public libraries. Even so, this concept also lacks a clear meaning. Accessibility and participation are closely related to democracy; by making information accessible and by enabling participation libraries are considered as promoters of democracy. Thus, when the meaning of accessibility and participation changes, the understanding of democracy is affected. In this article, I explore the meaning of the concepts accessibility and participation in Swedish library policies. Eleven library policies are analyzed utilizing Arnsteins “ladder of participation” and Fraser’s critique of Habermas notion of the public sphere. The article also discusses how the notion of democracy is affected by the different meanings accessibility and participation hold in the respective policies.

Keywords: public library, policy analysis, accessibility, participation, democracy

Inledning¹

Den svenska bibliotekslagen stadgar i ändamålsparagrafen att “[b]iblioteksverksamhet ska finnas tillgänglig för alla” (SFS 2013:801, § 2). Även andra centrala styrdokument i Sverige uttrycker att folkbibliotek är platser som ger invånarna fri tillgång till information, kultur och annan verksamhet (se ex. Fichtelius et al., 2019, Skr 2017/18:264). Liknande skrivningar finns internationellt, exempelvis i bibliotekslagarna i Danmark, Finland och Norge (Lov nr 340 af 17/05/2000, LOV-1985-12-20-108, 29.12.2016/1492),² liksom i den US-amerikanska Library Bill of Rights (ALA, 1996) samt i den

¹ Studien har mottagit finansiering från Erik Philip-Sörensens stiftelse.

² Island har inte någon bibliotekslag.

internationella biblioteksorganisationen IFLAs beskrivning av sina grundläggande värden (IFLA, u.å.). Även i forskning om folkbibliotek framhålls tillgänglighet som grundläggande. I sin beskrivning av vad som karakteriserar folkbibliotek i USA lyfter exempelvis Richard Rubin och Rachel Rubin (2020, s. 68, *min övers.*) fem punkter, varav en är att bibliotek är "öppna för alla med fri tillgång åt alla". Trots detta har betydelsen av begreppet tillgänglighet inte varit föremål för djupare analyser inom biblioteks- och informationsstudier, även om tillgängligheten i sig (det vill säga huruvida exempelvis en viss grupp har tillgång till biblioteket) har beforskats i relativt hög utsträckning.

Vid sidan av tillgänglighet har begreppet delaktighet kommit att användas alltmer frekvent inom kulturpolitik och forskning (Belfiore & Gibson, 2019; Engström & Olsson Dahlquist, 2020), efter att begreppet sedan flera decennier varit vanligt förekommande i en bredare samhällsrelaterad kontext. Detta märks inom kulturpolitik och kulturinstitutioner i Norden likväl som på EU-nivå, och omnämns bland annat som en ny "agenda för delaktighet" (Sørensen, 2016) och som en "delaktighetsvändning" inom kulturpolitiken (Virolainen, 2016, s. 59). Följaktligen framhåller de nu gällande kulturpolitiska målen i Sverige vikten av delaktighet (Proposition 2009/10:3) och den svenska bibliotekslagen som trädde i kraft 2014 stadgar att folkbibliotek ska verka för "delaktighet i kulturlivet" (SFS 2013:801, § 7). Inom biblioteks- och informationsvetenskaplig forskning påtalas olika aspekter av att bibliotek främjar delaktighet i samhället. Det finns exempelvis forskning som lyfter vikten av ökad informationskunnighet för att stödja individers delaktighet (Haider & Sundin, 2019; Olsson Dahlquist & Sundin, 2020), medan andra studier undersöker hur biblioteket som plats kan främja mellanmännisklig interaktion och på så vis öka delaktigheten (Audunson et al., 2020; Johnston & Audunson, 2019; Klinenberg, 2018).

Målet att bibliotek ska tillgängliggöra information och främja delaktighet formuleras ofta i relation till demokrati. Såväl svensk som internationell forskning inom biblioteks- och informationsstudier, liksom styrdokument på olika nivåer för folkbibliotek i Sverige, understryker bibliotekets demokratiska funktion (se t.ex. Buschman, 2019; D'Angelo, 2006; Larsen, 2018; Rivano Eckerdal, 2017). Därmed framstår begreppstriaden tillgänglighet, delaktighet och demokrati som självklar i en svensk folkbibliotekskontext, där demokrati är begreppet på triangelns topp (målet) medan begreppen tillgänglighet och delaktighet återfinns i triangelns bas (som medel för att främja demokrati). Det är de till synes självklara begreppen i triangelns bas och deras inbördes relation som jag avser att utforska i denna artikel. Jag menar nämligen att det som vid en första anblick kan framstå som enkelt och okomplicerat vid en närmre undersökning visar sig vara invävt i större betydelsesammanhang värda att utforska och granska kritiskt. Syftet är att utifrån en analys av betydelsen som tillskrivs begreppen tillgänglighet och delaktighet i svenska biblioteksplaner fördjupa kunskapen om den position användaren ges i biblioteket. Därmed avser jag också ge en inblick i hur demokrati förstås i planerna.

Bakgrund

Enligt Sveriges bibliotekslag (SFS 2013:801) måste samtliga kommuner upprätta planer för bibliotekens verksamhet. Biblioteksplaner utgör tillsammans med bibliotekslagen de främsta styrdokumenterna för verksamheten och biblioteksplaner refererar i hög utsträckning till lagens skrivningar, liksom till andra styrdokument (Rivano Eckerdal & Carlsson, 2018). Den första bibliotekslagen i Sverige började gälla 1997. I ändamålsparagrafen i denna lag framhålls att "alla medborgare ska ha tillgång till ett folkbibliotek", vilket understryker tillgänglighetens centrala position (SFS 1996:1569, §2). Tillgång kan i det här sammanhanget förstås i betydelsen att ingen medborgare hindras från att inträda i rummet eller använda materialet. Begreppet delaktighet nämns inte i denna lag.

Den nu gällande bibliotekslagen trädde i kraft 2014 och ändamålsparagrafen lyder: "Biblioteken i det allmänna biblioteksväsendet ska verka för det demokratiska samhällets utveckling genom att bidra till kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning" (SFS 2013:801, §2). Därmed framhävs bibliotekets demokratiska roll mer explicit i den nya lagen, och en liknande utveckling kan ses i andra nordiska länder, såsom i Norge och Finland (Audunson et al., 2020, s. 4). Andra viktiga förändringar som började gälla när den nya lagen trädde i kraft är att ordet "medborgare" har strukits ur den ovan citerade formuleringen om alla medborgares rätt till folkbibliotek, vilket vidgar innebörden av vem som har tillgång till biblioteksverksamhet. Begreppet delaktighet har också inkluderats i lagen genom skrivningen: "Folkbiblioteken ska verka för att öka kunskapen om hur informationsteknik kan användas för kunskapsinhämtning, lärande och delaktighet i kulturlivet" (SFS 2013:801, §7). Dessutom har kravet att alla kommuner och regioner ska anta biblioteksplaner, som i någon form har funnits sedan 2005, förtydligats (Hedemark & Börjesson, 2014).

Kungliga biblioteket, KB, har tillsammans med kommunerna och regionerna i uppdrag att följa upp arbetet med biblioteksplaner. Enligt KB hade 97 procent av kommunerna en aktuell biblioteksplan år 2020 (Kungliga biblioteket, 2021). Åse Hedemark och Lisa Börjesson (2014, s. 110) konstaterar i en artikel att det är "befogat att säga *att*, men svårt att säga *hur* planerna påverkar på organisatoriska, förvaltnings- och politiska nivåer". Detta har Johanna Rivano Eckerdal och Hanna Carlsson (2018) försökt åtgärda i en studie om hur bibliotekariers förhållande sig till styrdokument i det vardagliga arbetet. Deras undersökning av folkbibliotek i fem skånska kommuner visar att styrdokument, såsom biblioteksplaner, påverkar hur bibliotekarierna agerar även om de inte alltid lutar sig explicit mot specifika skrivningar, genom att bibliotekarierna delvis har internaliserat dokumentens innehåll. Detta menar jag pekar på vikten av hur biblioteksplaner formuleras och vilken betydelse dessa skrivningar ges.

Tidigare forskning

Denna artikel undersöker den betydelse som begreppen tillgänglighet och delaktighet ges i biblioteksplaner. Nedan presenteras därför en överblick av hur dessa begrepp har diskuterats och använts i tidigare forskning inom biblioteks- och informationsstudier och närliggande discipliner samt i styrdokument.

Tillgänglighet är ett begrepp som används flitigt i vardagligt tal inom olika yrkes- och policyområden och i forskning – både i Sverige och internationellt. En omfattande kartläggning som gjordes 2013 över styrdokument och rapporter på EU-nivå visar följaktligen att frågan om tillgång till kultur har fått en allt större betydelse i sådana dokument (NCR, IRMO och Interarts, 2013). I Sverige tas frågan om tillgänglighet upp i den statliga kulturpropositionen *Tid för kultur* (Proposition 2009/10:3) och i statliga utredningar, såsom utredningen *Kultur i hela landet* (Skr 2017/18:264).

Inom forskning är det framför allt inom geografi och i undersökningar som på olika sätt rör personer med funktionsnedsättningar som begreppet tillgänglighet är centralt (Carpentier, 2015). Relationen mellan tillgänglighet och geografi samt vissa målgrupper märks också inom biblioteks- och informationsstudier, där det finns tillgänglighetsforskning som undersöker hur personer med funktionsnedsättning kan tillgå biblioteksrummet, bibliotekets material och webbresurser (se t.ex. Hill, 2011; Ikeshita, 2020; Pionke, 2017), samt forskning som rör tillgängligheten till bibliotek i länder eller regioner med stora avstånd till biblioteken (se t.ex. Salman et al., 2017), vilket också inkluderar delar av Sverige (Hansson, 2019). Det finns också studier av hur olika minoritetsgrupper kan tillgå relevant material i bibliotek (Bain & Podmore, 2020; Goldthorp, 2007). I den nämnda forskningen, som rör personer med funktionsnedsättning, minoritetsgrupper och geografiska avstånd till bibliotek, är det ofta *bristande* tillgänglighet som står i centrum. I studierna definieras eller problematiseras sällan begreppet tillgänglighet, utan betydelsen tas för given (även om forskning som exempelvis

diskuterar den kanadensiska och den US-amerikanska lagens definition av tillgänglighet delvis behandlar begreppet, se exempelvis Lazar & Briggs, 2015).

Under det senaste decenniet har begreppet delaktighet i allt högre utsträckning tagits i bruk i relation till kultur, medier och kommunikation (Jancovich & Bianchini, 2013), inte minst i de nordiska länderna (Engström & Olsson Dahlquist, 2020; Sørensen, 2016). Forskningen kan delas in i sådan som diskuterar den mening begreppet delaktighet ges (se t.ex. Carpentier, 2015; Virolainen, 2016), sådan som analyserar problematiseringen av icke-delaktighet (se t.ex. Balling & Kann-Christensen, 2013; Lindsköld, Hedemark & Lund, 2020; Stevenson et al., 2015,) samt sådan som undersöker delaktigheten inom ett visst fält eller en institution – till exempel bibliotek (se t.ex. Goulding, 2009; Sung & Hepworth, 2012). Trots denna relativt omfattande forskning om delaktighet framstår begreppet fortfarande som svårdefinierat och vagt (Carpentier, 2015).

Genom denna artikel ger jag mig in i och kastar ljus över den begreppssvärm som delaktighet och tillgänglighet är en del av i en svensk bibliotekskontext. Men avsikten är inte att nå fram till en slutgiltig definition av begreppen, utan istället vill jag genom analysen av den betydelse som begreppen ges undersöka den roll användaren tillskrivs i de analyserade biblioteksplanerna, samt vilka konsekvenser detta får för synen på individens roll i det demokratiska samhället.

Teori och metod

Analysen består av närläsning, tolkning och reflektion kring vilken betydelse begreppen tillgänglighet och delaktighet ges i de utvalda biblioteksplanerna, samt en kontextualisering av denna betydelse i relation till bibliotekets demokratiska roll och användarens position. Min epistemologiska utgångspunkt är att språk är handling som formar förståelsen av omvärlden och vårt agerande i denna, och därmed bidrar språk till att forma omvärlden. En analys av centrala begrepp i biblioteksplaner är därmed i förlängningen en analys av den förståelse av verkligheten som dessa dokument förmedlar, vilket också får materiella konsekvenser.

För att genomföra analysen tar jag framför allt hjälp av Sherry R. Arnsteins (1969) numera klassiska delaktighetsstege för att synliggöra de olika nivåerna av delaktighet, men också för att analysera begreppet tillgänglighet. Nedan beskriver jag Arnsteins delaktighetsstege och ger en kort introduktion till övrig teoretisk inspiration som färgar denna artikel. Därefter beskriver jag mitt tillvägagångssätt.

1969 publicerade Sherry R. Arnstein artikeln *A ladder of citizen participation*, som fick stort inflytande över hur begreppet delaktighet har använts därefter, både inom akademin och inom flera praxisfält. Med sin modell av en delaktighetsstege visar Arnstein att delaktighet inte är ett begrepp med självklar och entydig innebörd. Modellen har fått ett stort inflytande inom flera områden, såsom politik och stadsbyggnad, liksom inom flera relaterade vetenskapliga discipliner. I Sverige har exempelvis dåvarande Sveriges Kommuner och Landsting (numera Sveriges Kommuner och Regioner) översatt modellen till en egen delaktighetstrappa med fem steg och statliga myndigheten Boverket har gjort en delaktighetstrappa med fyra steg (Boverket, 2021; Sveriges Kommuner och Landsting, 2013). Jag avser att läsa och analysera biblioteksplanerna i dialog med Arnsteins modell, för att därigenom få syn på vad delaktighet och tillgänglighet "är" i planerna, samt diskutera relationen mellan begreppen.

Arnsteins (1969) modell i form av en stege sträcker sig från de två lägsta stegen, där medborgaren inte har någon form av delaktighet, via tre mittensteg där medborgaren ges en form av symboliskt inflytande, till de tre översta stegen som representerar verklig delaktighet och reellt inflytande, om än i olika hög utsträckning. De två nedersta stegen benämns (1) *manipulation* och (2) *terapi* och tillsammans utgör de fasen *icke-delaktighet*. Dessa steg används för att ge sken av verklig delaktighet, men syftar endast till att utbilda deltagarna enligt de styrandes syften. De tre nästkommande stegen,

(3) *informerande*, (4) *samråd*, och (5) *jämkning*, står för *symbolisk delaktighet*. Det innebär att deltagarna får information och ges möjlighet att komma till tals, utan att för den sakens skull säkras något inflytande. Överst finns de tre stegen (6) *partnerskap*, (7) *delegerad makt*, samt (8) *medborgarkontroll*. Dessa tre steg utgör allihop *medborgarmakt*, men i olika hög utsträckning – från möjligheten att vara med och förhandla och ha inflytande över besluten till fullt beslutsfattande (Arnstein, 1969). Arnstein (1969) betonar att delaktighetsstegen är en idealtyp, och därmed en förenkling av verkligheten. Hon pekar också på konsekvenser av denna förenkling, såsom den binära uppdelningen i två till synes homogena grupper; invånare som saknar makt å ena sidan och makthavare å andra sidan.

Som framgår av denna beskrivning så analyserar Arnstein endast begreppet delaktighet ("participation"), och inte tillgänglighet. Trots det menar jag att hennes modell i viss utsträckning kan användas för att kasta ljus på begreppet tillgänglighet, då den första fasen (icke-delaktighet) och andra fasen (symbolisk delaktighet) inkluderar tillgänglighet i olika hög utsträckning. Enligt modellen innebär nämligen steg 3, 4 och 5 att medborgarna får tillgång till information och de får veta vad som sker, även om de inte ges inflytande över processen. Därmed får delaktighet på de lägre nivåerna av stegen en betydelse som ligger mycket nära begreppet tillgänglighet, vilket jag återkommer till i min analys.

I min analys av begreppet tillgänglighet är jag också inspirerad av Nancy Frasers (2003) teori om offentligheter. Fraser (2003, ss. 139–140) visar att den av Habermas uppburna offentligheten vilar på utestängningar utifrån kön och klass. Dessutom framhåller hon att "den offentliga sfären" i själva verket aldrig har varit *en* offentlig sfär utan flera, bestående av exempelvis offentligheter för kvinnor och för svarta (Fraser, 2003, s. 142). Därmed bidrar Frasers teori till att möjliggöra en diskussion om hur olika användare och grupper av användare kan tillgå bibliotekets rum och tjänster. På så vis kan den binära uppdelningen i personer utan makt (biblioteksanvändare) och makthavare (tjänstepersoner), som Arnstein varnade för att bruket av hennes idealtyp kan leda till, nyanseras genom att det blir möjligt att belysa skillnader och ojämlikheter mellan användare.

Jag vill slutligen introducera Nico Carpentiers (2015) analys av begreppen tillgänglighet och delaktighet. Carpentier framhåller att närvaro, i kombination med frånvaro av sådant som hindrar tillgång till det som är närvarande, möjliggör tillgänglighet. När Carpentier (2015, s. 10) i detta sammanhang talar om närvaro är det i form av: "objects and people, the presence of information (and ideas and knowledge), presence in specific spaces or presence in specific institutions (or organizations)". Utifrån detta kan vi konstatera att exempelvis närvaro av viss teknik, kunskap och personal i biblioteket kan tillgängliggöra digital infrastruktur, men det medför inte nödvändigtvis digital delaktighet. Tillgänglighet har därmed en praktisk dimension, i form av fysisk tillgång till något, och en kognitiv dimension, i form av individens möjlighet att tillgå detta. I analysen framkommer det att sådan närvaro inte medför tillgänglighet för alla användare, beroende på skillnader mellan användarna relaterade till en av, eller båda, dimensionerna.

Vad gäller delaktighet konstaterar Carpentier (2015) att betydelsen av delaktighet är politisk, genom att vårt sätt att praktisera demokrati åtminstone delvis beror på hur vi förstår begreppets innebörd. En minimalistisk förståelse av delaktighet relaterar till en förståelse av demokrati som en representativ process, medan en maximalistisk förståelse inbegriper aktivt deltagande av invånarna (Carpentier, 2015). Detta förhållningssätt ligger i linje med utgångspunkten för denna artikel, då jag hävdar att den betydelse som begreppen delaktighet och tillgänglighet ges i biblioteksplaner påverkar förståelsen av demokrati.

Biblioteksplaner som forskningsmaterial

För att uppfylla denna artikels syfte analyseras kommunala biblioteksplaner. Biblioteksplaner är styrdokument, vilket innebär att biblioteksplaner tillsammans med andra texter, såsom lagtexter och politiska och administrativa dokument, reglerar verksamheten (Hedemark & Börjesson, 2014). Min utgångspunkt är att språk är görande, att texter är medskapare av verkligheten och att styrdokument föreskriver vissa handlingar och normer (Bacchi, 2009).

Materialet består av 11 biblioteksplaner som valdes utifrån att biblioteken är belägna med stor geografisk spridning över Sverige, samt för att säkra en variation i kommunernas storlek. Följande kommuners biblioteksplaner ingår i undersökningen: Arvidsjaur, Botkyrka, Dorotea, Falun, Forshaga, Helsingborg, Hylte, Norrköping, Trollhättan, Vaggeryd och Umeå. Biblioteksplanerna är i skrivande stund, år 2021, giltiga. Samtliga planer som valdes ut inkluderar begreppen "delaktighet" och "tillgänglighet", men i olika utsträckning och sammanhang. Några biblioteksplaner inkluderar planen för kommunens skolbibliotek, enstaka planer inkluderar kommunens generella kulturplan och vissa inkluderar även en handlingsplan. Dessa nämnda stycken har utelämnats för att möjliggöra en analys av texter med liknande karaktär samt med hänsyn till denna studies syfte.

Analysen har gjorts genom en läsning och omläsning av planerna, där jag blivit alltmer familjär med materialet, vilket fått mig att lägga märke till aspekter jag inte noterade vid de första läsningarna. Jag har utforskat likheter och skillnader mellan hur respektive begrepp används i de olika planerna samt undersökt vilka andra termer som används i direkt anslutning till tillgänglighet och delaktighet, samt vilka som inte förekommer i begreppens närhet. Bland annat visar analysen att delaktighet nämns i relation till läsfrämjande och digital delaktighet, medan delaktighet i kulturlivet inte diskuteras, trots bibliotekslagens skrivning. Konsekvenserna av detta vidareutvecklar jag i analysen. Jag har också strävat efter att se motsatta tendenser till de jag har identifierat, både för att undvika att omedvetet bortse från sådana och för att lyfta fram komplexiteten i materialet. Detta framträder exempelvis i Slutdiskussionen, där jag lyfter fram och diskuterar hur delaktighet i vissa planer ges en djupare och bredare betydelse. I denna analys av biblioteksplanerna gör jag aktivt bruk av det teoretiska ramverket, då det färgar min förståelse av det jag läser genom att rikta min uppmärksamhet och strukturera min analys. I min läsning var jag uppmärksam på hur användarens roll beskrevs, på om användarna kategoriserades och i så fall hur, på betydelsen som "alla" gavs i texten och på hur begreppen tillgänglighet, delaktighet och demokrati användes.

Utifrån ovan beskrivna närläsning har jag konstruerat tre teman som relaterar till tillgänglighet ("(O)tillgängliga rum", "Tillgänglighet som anpassning" och "Vi och de andra") och tre teman som relaterar till delaktighet ("Läsfrämjande som teknik för delaktighet", "Digital delaktighet – en förutsättning för demokrati?" och "Delaktighet = tillgänglighet?"). Temana är formade utifrån det jag fann vara centrala områden i biblioteksplanerna där aspekter av tillgänglighet respektive delaktighet sattes i spel och där olika betydelser av respektive begrepp framträdde. Dessa sex teman strukturerar analysen genom att de utgör underrubriker till de två rubrikerna "Tillgänglighet – ett faktum eller en process?" respektive "Delaktighet – något utöver tillgänglighet?".

Innan vi kommer till analysen vill jag påpeka att denna studie inte syftar inte till att undersöka hur tillgänglighet och delaktighet faktiskt görs på biblioteken. Det jag avser att undersöka är utsagor i biblioteksplanerna – de betydelser som tillgänglighet och delaktighet ges i dem. Samtidigt anser jag att dessa utsagor i sig är göranden som både återspeglar och påverkar delaktigheten och tillgängligheten som görs på biblioteken.

Analys: tillgänglighet och delaktighet i biblioteksplanerna

Under läsningen av biblioteksplanerna konstruerade jag teman som strukturerar nedanstående analys. I analysen använder jag Arnsteins och Carpentiers begreppsdefinitioner samt Frasers teori om offentligheter för att synliggöra och tydliggöra hur begreppen tillgänglighet och delaktighet används i texterna och vilken betydelse de ges.

Tillgänglighet – ett faktum eller en process?

I Svenska Akademiens ordbok (SAOB) definieras *tillgänglighet* som "förhållandet att vara tillgänglig", och *tillgänglig*, när det används om något sakligt, definieras som ett ställe som "man utan svårighet kan nå" och har tillträde till, samt som något man kan "komma åt" och ha "tillgång till" (Svenska Akademiens ordbok, 2004). Värt att nämna är att just tillgången till bibliotek används för att exemplifiera betydelsen av tillgänglighet, genom ett citat från år 1801: "Bibliotheket hålles, efter gifven föreskrift, för Allmänheten tilgängligt, då hvar och en står fritt at läsa och utdrag göra, men icke någon utlåning af böcker tillåtes" (Samling af instruktioner rörande den civila förvaltningen i Sverige och Finland, citerad i Svenska Akademiens ordbok, 2004). I detta över tvåhundra år gamla citat, liksom i SAOB:s definition i övrigt, framhålls tillgänglighet som en aspekt som berör både platsen, som beskrivs vara tillgänglig för allmänheten, och materialet, som alla fritt kan läsa. Dessa två aspekter av tillgänglighet till bibliotek lyfts även fram i de biblioteksplaner som analyseras i föreliggande artikel då samtliga, förutom Biblioteksplan för Arvidsjaurs kommun (2017) som inte behandlar den fysiska platsen, betonar vikten av att biblioteksrummet likväl som materialet är tillgängligt.

Betydelsen av att något är tillgängligt har dock ändrats under dessa tvåhundra år, då det i många sammanhang inte längre anses räcka att det exempelvis är tillåtet för alla att inträda i ett rum eller att läsa ett visst material för att det ska betraktas som tillgängligt för alla. På så vis har begreppet tillgänglighet vidgats till att i många sammanhang betyda något mer än enbart *närvaro*, då begreppet också avser den faktiska möjligheten att ta del av innehållet i rummet eller materialet (jmf. Carpentier, 2015). Med andra ord har begreppets betydelse förskjutits från att beskriva ett objektivet och statistiskt faktum till att vara beroende av användarens möjlighet att göra bruk av det som tillhandahålls. Jag återkommer till detta. Jag kommer nu att analysera hur biblioteksplanerna skriver om tillgänglighet till och i rummet för att därefter analysera hur tillgänglighet till materialet omskrivs.

(O)tillgängliga rum

När jag analyserar biblioteksplanerna framträder två infallsvinklar till det tillgängliga biblioteksrummet; dels att biblioteksrummet är för alla, dels vikten av att prioriterade grupper, särskilt personer med funktionsnedsättningar, kan tillgå biblioteksrummet. Den första infallsvinkeln kan exemplifieras med skrivningen i biblioteksplanen i Falun: "[f]olkbiblioteket är idag det enda offentliga utrymmet som är öppet för alla" (Falun kommun, 2018, s. 4). I det här sammanhanget får "alla" betydelsen att inkludera samtliga invånare, och utsagan appellerar därmed till en idealsituation där alla förväntas ha samma förutsättningar att ta del av bibliotekets resurser. Därmed bortser skrivningen från eventuella hinder som vissa kan ha att delta i denna offentlighet (jmf. Fraser, 2003). Detta kan också tolkas som att tillgänglighet i detta sammanhang ges betydelsen av att samtliga har formell tillgång till rummet. Även om de andra biblioteksplanerna inte använder sig av lika starka påståenden så ger även biblioteksplanerna i Forshaga, Helsingborg, Hylte, Umeå och Trollhättan bibliotekets funktion som mötesplats för alla en framträdande plats.

Trots att samtliga ovan nämnda planer framhåller biblioteket som mötesplats för alla så finns det väsentliga skillnader i *hur* detta görs. I biblioteksplanerna som är antagna i Falun, Umeå, Helsingborg och Forshaga kommun framstår bibliotekets funktion som mötesplats för alla som självklar och som ett påstående om hur biblioteket faktiskt fungerar. Detta kan tolkas som att bibliotekslagen, som utgör ett juridiskt ramverk och därmed ett imperativ, används som en beskrivning av verkliga

förhållanden. På så vis sätts sociala och ekonomiska ojämlikheter inom parentes eftersom de skillnader som finns mellan användarnas livsvillkor i form av exempelvis inkomst, utbildning och identitet inte tas i beaktande, enligt den liberala modell som beskriver offentligheter som platser där sådana skillnader kan ignoreras (Fraser, 2003).

I Trollhättans och Hyltes respektive biblioteksplaner framställs istället biblioteket som mötesplats för alla som ett mål de arbetar mot. Därmed förnekas inte eventuella utestängningsmekanismer som eventuellt försvårar eller förhindrar deltagande i den offentlighet som biblioteket utgör (Fraser, 2003), utan tvärtom kan biblioteksplanen ses som ett redskap som används för att synliggöra sådana hinder och arbeta för att överbrygga dem. Biblioteksplanen i Trollhättan stadgar exempelvis att de ska "pröva olika metoder för att skapa ökad likvärdighet för biblioteksbesökarna" (Trollhättans stad, u.å., s. 7).

När biblioteket som en inkluderande mötesplats för alla skrivs fram som en målsättning och inte som ett faktum problematiseras ofta tillgängligheten för vissa grupper, såsom personer med funktionsnedsättningar, vilket utgör den andra infallsvinkeln till det tillgängliga biblioteksrummet som jag nämner ovan. Till exempel lyfter Doroteas Kultur- och biblioteksplan behovet av att installera hörslinga (Dorotea kommun, 2020) och biblioteksplanerna i både Trollhättan och Norrköping framför en strävan att förbättra tillgängligheten (Norrköpings kommun, u.å.; Trollhättans stad, u.å.). Att detta framhålls som målsättningar implicerar att biblioteken i dagsläget inte är tillgängliga i samma utsträckning för alla invånare, vilket innebär att (åtminstone inte alla) bibliotek fungerar som offentligheter som alla kan delta i på lika villkor.

I det här sammanhanget är det inte heller enbart den fysiska tillgängligheten som lyfts. I planen för Helsingborgs bibliotek (Helsingborgs kommun, 2019, s. 14) synliggörs en tydlig intertextualitet när tillgänglighet beskrivs som: "kognitiv, språklig, kunskapsmässig, psykosocial, administrativ och ekonomisk", vilket är definitionen av tillgänglig läsning som den statliga Myndigheten för Tillgängliga Medier (MTM) använder. Detta bredare perspektiv på tillgänglighet framkommer också i biblioteksplanen i Trollhättan som framhåller att "alla ska känna sig välkomna till biblioteket" (Trollhättans stad, u.å., s. 5) och flera biblioteksplaner nämner på liknande sätt vikten av personalens bemötande (se exempelvis biblioteksplanerna i Helsingborg, Trollhättan och Umeå). Dessa skrivningar påminner om att formella rättigheter och möjligheter att nyttja bibliotekets resurser kan dölja inbyggda hinder. Fraser (2003, s. 147) exemplifierar detta med att "män avbryter oftare kvinnor än vad kvinnor avbryter män; män talar också mer än kvinnor; gör fler och längre inlägg; och kvinnor blir oftare ignorerade än män när de gör sina inlägg". Detta visar att det finns hinder för ett lika deltagande i offentligheten som får reella konsekvenser. Detsamma gäller för bibliotek, där statistiska undersökningar visar att personer med högre utbildning både använder biblioteket i större utsträckning och har högre förtroende för biblioteket än de med lägre utbildning (Eriksson & Michnik, 2019). Detta ojämlika nyttjande av biblioteket är inte förvånande, men synen på biblioteket som en offentlighet är trots detta hegemonisk och problematiseras sällan.

Ytterligare en aspekt av tillgång till det fysiska biblioteksrummet rör geografiska avstånd. Biblioteksplanerna i Trollhättan, Umeå, Botkyrka och Helsingborg diskuterar hur filialernas placering, liksom förekomsten av bokbuss och hemkörning av medier, påverkar tillgängligheten. I detta sammanhang blir den fysiska tillgängligheten delvis en fråga om geografisk närhet, men också om hur bibliotekets utformning av verksamheten, exempelvis i form av bokbuss och andra uppsökande aktiviteter, skapar fysisk närhet till materialet även om biblioteksrummet är mer avlägset placerat.

Tillgänglighet som anpassning

När tillgängligheten berör fysiska aspekter, såsom utformningen av biblioteksrummet eller materialets form, beskrivs frågan om tillgänglighet ofta i termer av att biblioteket måste "anpassas", exempelvis genom att installera hörslingor eller tillhandahålla talböcker och lättläst material. Dessa tekniker framställs på så vis som åtgärder utöver den sedvanliga utformningen av biblioteket. Därmed konstrueras bilden av att det finns normalt fungerande bibliotek för normalt fungerande användare som behöver anpassas för att vissa utpekade grupper (såsom personer med funktionsnedsättningar) också ska kunna tillgå verksamheten. Detta kan illustreras med hur verksamhetsformen meröppet lyfts fram i biblioteksplaner. I meröppna bibliotek kan användare under delar av öppettiden tillgå bibliotekets lokaler och resurser utan att det finns personal att tillgå (Engström, 2019). Flera av de analyserade planerna framhåller meröppet som en åtgärd som ökar tillgängligheten till biblioteket (Dorotea kommun, 2020; Falu kommun, 2018; Helsingborgs kommun, 2019). Exempelvis konstaterar biblioteksplanen i Hylte (Hylte kommun, u.å, s. 2) att meröppet utökar tillgängligheten "för användarna". Denna utsaga osynliggör både användare som faktiskt kan dra nytta av åtgärden och de som inte har samma möjlighet att göra detta. På så vis blir personer som har förmåga att klara sig själva i biblioteket synonyma med "användare" och anpassningar som görs för att öka deras tillgänglighet framställs som förändringar för användare i allmänhet. Detta trots att vissa användare har svårt att nyttja det obemannade biblioteket, exempelvis på grund av kognitiva nedsättningar, och en stor grupp användare – personer under en viss ålder (ofta 18 år) – utestängs helt.

Även i biblioteksplaner som uppmärksammar att inte alla användare kan nyttja meröppet så framställs användare som klarar sig själva i det obemannade biblioteket som normen, vilket följande skrivning i Forshaga Biblioteksplan exemplifierar: "Också i biblioteket i Deje har anpassningar av lokalen gjorts i samband med meröppet-projektet. Under arbetet med dessa och andra anpassningsprojekt måste hänsyn tas till olika sorters behov" (Forshaga kommun, 2020, s. 9). I detta citat är det användare som av olika orsaker inte kan manövrera det obemannade biblioteket som framställs som orsak till att särskilda utformningar – anpassningar – har gjorts.

När tillgången till material behandlas i de analyserade biblioteksplanerna är det framförallt två aspekter som problematiseras; språk och format. Samtidigt framhålls bibliotekets roll att fritt tillgängliggöra information som central, men denna praktik problematiseras inte på motsvarande sätt – den beskrivs bara. Att språk och format problematiseras innebär att ett flertal biblioteksplaner betonar att tillgången till material på andra språk än svenska, samt till material i andra format (såsom talböcker, Daisy, lättläst och storstil), är områden de ska arbeta med framöver. Ett ökat fokus på material som kan tillgås i olika format kan leda till att tillgängligheten till biblioteket ökar för alla. Ibland tenderar dock skrivningarna att snarare framställa sådana åtgärder just som en anpassning av biblioteket. Detta kan exemplifieras med skrivningen i biblioteksplanen för Falu kommun (2018, s. 3): "Det ökade antalet medborgare med annat modersmål än svenska kräver ytterligare anpassning av medier och service".

Vi och de andra

I de ovan nämnda sammanhangen sker en klassificering av användare och en binär uppdelning i vad som kan förstås som "vanliga användare" respektive "användare med särskilda behov". I till exempel biblioteksplanen i Forshaga kommun (2020, ss. 6–7) står det först om det som framstår som det generella läsfrämjande arbetet. Detta är beskrivet under rubrikerna "Läsfrämjande för barn och unga" och "Läsfrämjande för vuxna". Därefter följer rubriken "Läsfrämjande för alla". Det framstår som paradoxalt att ordet "alla" återfinns i denna rubrik, då "alla" uppenbarligen varken är barn och unga eller vuxna. I texten tydliggörs det vilka som istället avses med "alla" genom de inledande meningarna: "Det finns personer som av olika anledningar har svårt att läsa en text. Det kan exempelvis bero på en läsnedsättning eller att modersmålet är ett annat än svenska" (Forshaga

kommun, 2020, s. 7). Genom att dessa personer exkluderas från grupperna barn och unga samt vuxna, konstrueras gruppen barn och unga samt gruppen vuxna som endast inkluderande personer utan funktionsnedsättning och med svenska som modersmål. Samtidigt konstrueras gruppen "alla" utifrån synen att det primära kännetecknet för denna grupp är svårigheter att tillgängliggöra sig material i textform eller material skriven på avancerad svenska. Trots att avsikten högst sannolikt är att skapa en inkluderande skrivning i biblioteksplanen riskerar formuleringen därmed att bli särskiljande.

Ett annat exempel på när skrivningar i biblioteksplanen resulterar i särskiljande klassificeringar är när Arvidsjaurs biblioteksplan beskriver biblioteket som en plats dit nyanlända kan söka sig för att "prata svenska på *våra* språkkaféer" (Arvidsjaurs kommun, 2017, s. 6, *min kurs*). Ordet "våra" kan syfta på olika gemenskaper; det kan exempelvis relateras till icke-nyanlända, eller till biblioteket. Oavsett vilket tydliggörs relationen mellan å ena sidan nyanlända och å andra sidan textens "vi" ("våra"), genom att språkkaféer framställs som något som tillgängliggörs *för* de nyanlända och inte något som de är delaktiga i att skapa. Detta trots att språkkaféer är arrangemang där personer som talar svenska och personer som vill lära sig svenska behövs i lika hög utsträckning för att verksamheten ska kunna göras.

De ovan nämnda formuleringarna kan sättas i kontrast mot skrivningar i just Arvidsjaurs biblioteksplan och Doroteas biblioteksplan och deras beskrivningar av arbetet med nationella minoriteter. I Arvidsjaur omnämns nämligen *samarbetet* med kommunens samiska koordinator (Arvidsjaurs kommun, 2017, s. 5) och i Dorotea lyfts bibliotekets *samverkan* med kommunens samiska samordnare för att utveckla verksamheten "med och för urfolket samerna" (Dorotea kommun, 2020, s. 7). Ordet "med" implicerar en delaktighet som sträcker sig bortom de lägsta stegen på Arnsteins delaktighetsstege, då ordet implicerar samråd och jämkning, eller kanske till och med partnerskap (Arnstein, 1969). Begreppen samarbete och samverkan pekar på motsvarande vis mot att biblioteken inte bara informerar användarna om vad biblioteket tillgängliggör, utan att de också kommunicerar och samråder om verksamheten (jmf. Arnstein, 1969). På så vis skrivs de prioriterade grupperna fram som delaktiga i verksamheten, vilket bidrar till att upplösa den binära uppdelningen i "vi" och "de andra".

Jag har nu analyserat den betydelse begreppet tillgänglighet ges i biblioteksplanerna, och det är tydligt att begreppet inte ges en betydelse utan flera. I vissa planer och i vissa sammanhang ges begreppet den snäva betydelsen att det inte finns några formella hinder för en användare att tillgängliggöra sig resurser, medan begreppet i andra sammanhang ges betydelsen att alla användare, oavsett individuella förutsättningar, ska ges möjlighet att i realiteten ta del av materialet och rummet. Analysen nedan visar att betydelsen av begreppet delaktighet på liknande sätt ges olika omfattande betydelse i biblioteksplanerna.

Delaktighet – något utöver tillgänglighet?

Begreppet delaktighet är i de analyserade biblioteksplanerna betydelsebärande i två avseenden; dels i relation till de andra begrepp delaktighet associeras med, dels i relation till de begrepp delaktighet inte förbinds med. Jag kommer i analysen att beröra båda dessa delar, med början i de sammanhang där delaktighet explicit problematiseras. När begreppet delaktighets närvaro i biblioteksplaner diskuteras är det också intressant att notera att begreppet endast omnämns i en enda paragraf i bibliotekslagen, paragraf sju, där det står att folkbiblioteken ska verka för "...delaktighet i kulturlivet" (SFS 2013:801). Det är dock inte i relation till kultur som begreppet används i de analyserade biblioteksplanerna, utan här knyts delaktighet till andra termer vilket jag återkommer till nedan.

I de analyserade biblioteksplanerna är delaktighet intimt sammanbundet med demokrati; på en kollektiv nivå skrivs delaktighet fram som en förutsättning för en väl fungerande demokrati och på en individuell nivå skrivs delaktighet fram som en förutsättning för att individen ska kunna verka i det

demokratiska samhället. För att delaktighet ska realiseras är det framför allt två tekniker som biblioteksplanerna framhåller att biblioteken ska ägna sig åt; läsfrämjande och digital kompetens. I nedanstående analys diskuterar jag först hur begreppet delaktighet används i relation till läsfrämjande aktiviteter och därefter till digital kompetens. I analysen framgår det att den betydelse som ges begreppet delaktighet påverkar demokratibegreppet, vilket jag också återkommer till i slutdiskussionen.

Läsfrämjande som teknik för delaktighet

Biblioteksplanen i Dorotea (2020, s. 6) framställer vikten av läsförståelse på ett sätt som exemplifierar de grundantaganden som flera av de andra planerna också vilar på med följande formulering: "Läsning och läsförståelse är en grundläggande förutsättning för demokratiskt deltagande, för utbildning och delaktighet i samhället". Liknande skrivningar om språkets och läsförmågens betydelse för delaktighet i samhällslivet finns i biblioteksplanerna för Arvidsjaur (2017, s. 8), Norrköping (u.å., s. 4), Helsingborg (2019), Umeå (2020, s. 13) och Falu kommun (2018). Dessa texter har en stark intertextualitet, då formuleringar från regeringens proposition *Läsa för livet* (Prop. 2013/14:3) lyfts fram, ibland som direkta citat av de statliga målen som bland annat stadgar att "kunskapen om läsningens betydelse för utbildning, bildning och delaktighet i samhällslivet" ska öka, andra gånger i mer omskriven form. Som exempel på det förstnämnda kan Arvidsjaur's biblioteksplan nämnas i vilken det bland annat står att läsluststrategin ska "bidra till att kunskapen ökar om läsningens betydelse för människors utveckling och delaktighet i samhällslivet" (Arvidsjaur's kommun, 2017, s. 8). Tidigare forskning har också pekat på det starka samband som propositionen knyter mellan läskunnighet och delaktighet i samhället (Lindsköld, Hedemark & Lundh, 2020).

Skrivningarna i biblioteksplanerna, som den ovan citerade, slår fast att god läsförmåga är en förutsättning för delaktighet i samhället, men de diskuterar inte vad en sådan delaktighet innebär. Samtidigt som en sådan definition saknas så knyts inte heller läsförmågan till andra samhällliga processer. Konstaterandet att läsförmåga är en förutsättning för delaktighet i samhällslivet framstår därmed som en isolerad och abstrakt utsaga som inte relaterar till några konkreta skeenden i närområdet eller omvärlden (det finns dock enstaka biblioteksplaner som avviker från detta, vilket jag återkommer till i slutdiskussionen). Därmed framstår det som att den delaktighet som åberopas på sin höjd befinner sig på det mittersta fältet i Arnsteins delaktighetstrappa. Med andra ord kan invånare med god läsförståelse tillgodogöra sig information (steg 3) och möjligtvis också delta i offentliga diskussioner där deras åsikter tas i beaktande (steg 4 och 5) (Arnstein, 1969). Men det framgår inte om detta ska resultera i någon form av makt över de beslut som fattas. Detta trots att den delaktighet som läsförmågan sägs möjliggöra knyts till en samhällslig nivå och demokratiskt deltagande.

Digital delaktighet – en förutsättning för demokrati?

Den andra tekniken som tas upp i de analyserade biblioteksplanerna är digital delaktighet. På liknande sätt som läsförmåga så beskrivs digital delaktighet som en förutsättning för att kunna delta i det demokratiska samhällslivet. Exempelvis kan vi i Arvidsjaur's biblioteksplan läsa att den som inte har tillräcklig kunskap eller tillgång till "dagens teknik" inte heller har "samma möjligheter att ta del av eller vara med och påverka dagens samhälle" (Arvidsjaur's kommun, 2017, s. 9). Biblioteksplanen i Dorotea (2020, s. 6) slår på motsvarande sätt fast att "tillgång till och kunskap om digital kommunikation är en förutsättning för att kunna delta i samhället".

Samtliga biblioteksplaner saknar dock en tydlig definition av vad som menas med digital delaktighet, även om flera planer knyter begreppet nära digital kompetens och förmågan att kritiskt bedöma information. I Helsingborg's biblioteksplan står det exempelvis att "[d]igital delaktighet och kompetens är en förutsättning för ett demokratiskt samhälle" (Helsingborg, 2019, s. 16) och i

Biblioteksplan Hylte kommun (u.å., s. 9) sätts målet "att arbeta för digital kompetens för lika villkor". Delaktigheten som åsyftas verkar därmed likställas med en förmåga att tillgå information med digitala verktyg. Detta kan exemplifieras med ytterligare ett citat, den här gången från Vaggeryds biblioteksplan (2019, s. 10): "Att uppmuntra fler till att våga och vilja använda internet är en demokratisk angelägenhet. De som saknar digital kompetens är ofta äldre, nyanlända och lågutbildade, men det finns också välutbildade och höginkomsttagare som inte är digitalt delaktiga."

En kritisk läsning av ovanstående utsagor ger vid handen att digital delaktighet endast är ett sätt att utbilda invånarna för att de ska kunna ta del av den information som till exempel myndigheter numer förmedlar via digitala kanaler. Exempelvis citerar Hyltes biblioteksplan den statliga avsiktsförklaringen som säger att offentliga verksamheter främst ska kommunicera med privatpersoner digitalt och biblioteksplanen konstaterar: "Därför är det av yttersta vikt att man på det lokala planet ger invånarna möjlighet att bli digitalt delaktiga" (Hylte, u.å., s. 9). På liknande sätt skriver Arvidsjaur's biblioteksplan att information om vissa områden framför allt är tillgänglig på internet och att det därför krävs digital delaktighet för att ta del av denna (Arvidsjaur, 2017).

Det är intressant att notera att tillgänglighet och delaktighet till synes byter plats i orsakskedjan i de ovan nämnda citaten; i andra sammanhang framställs tillgänglighet (exempelvis till en arena) som en förutsättning för delaktighet (i processerna som sker på denna arena), men i dessa citat blir digital delaktighet en förutsättning för tillgång till information. Samtidigt likställs digital delaktighet med kompetensen att tillgå myndighetsinformation, vilket enligt Arnsteins delaktighetsstege är att betrakta som icke-delaktighet ("non-participation"), då det handlar om att utbilda medborgarna istället för att möjliggöra delaktighet i planering och genomförande av viktiga samhällsprocesser (Arnstein, 1969). Det är dock möjligt att göra en mer välvillig läsning av utsagorna, där syftet med att främja ökad digital kompetens i förlängningen är att ge invånarna möjlighet att delta i olika samhälleliga arenor och gå i dialog med myndigheter och andra aktörer, och på så vis göra sina röster hörda i olika sammanhang. Detta är dock inget som nämns explicit i dessa biblioteksplaner.

Delaktighet = tillgänglighet?

Den mening som ges till begreppet delaktighet i de ovan nämnda exemplen ligger därmed nära begreppet tillgänglighet, och ibland framstår begreppen som synonyma. Carpentier (2015) framhåller att tillgänglighet i en digital kontext inkluderar fysisk tillgänglighet (som erhålls genom exempelvis datorer och internetuppkoppling), kompetens att hantera tekniken, samt kompetens att söka och hantera informationen. Därmed handlar tillgänglighet om möjligheten att närvara på den digitala arenan (Carpentier, 2015). Denna tillgänglighet som Carpentier beskriver skulle kunna ses som en förutsättning för digital delaktighet, men de ovan citerade biblioteksplanerna tillskriver istället begreppet delaktighet denna betydelse. Därmed skapas en bild av att den som har digitala verktyg och är digitalt kompetent också har reella möjligheter att delta i och påverka samhället. Denna framställning tenderar att reducera demokratisk delaktighet till digital delaktighet. Detta osynliggör både personer som har tillräckliga digitala kompetenser men ändå inte är delaktiga i samhället, och personer som är delaktiga i samhället trots bristande digitala kompetenser. Samtidigt förskjuts ansvaret för samhällelig delaktighet till den enskilda individen som *bör* vara digitalt delaktig, vilket står i motsättning till uppfattningen att samhälleliga institutioner, såsom bibliotek, ska göra digital och annan information tillgänglig och möjliggöra för alla att delta (Rose, 1999).

Ovanstående analys visar hur intimt förbundna begreppen tillgänglighet och delaktighet är och att de både överlappar varandra och i vissa sammanhang är utbytbara mot varandra. Samtidigt är de inte synonyma. När delaktighet ges betydelsen av tillgänglighet kan det istället förstås som en inskränkning av begreppets potential. I slutdiskussionen nedan utvecklar jag resonemanget kring relationerna mellan begreppen och hur de i syn tur påverkar förståelsen av demokrati.

Slutdiskussion: en öppning för andra möjligheter?

Vid en första anblick framstår tillgänglighet och delaktighet som ett begreppspar, där delaktighet förutsätter tillgänglighet för att kunna förverkligas. Samtidigt förekommer en kronologi där begreppet tillgänglighet förr användes i högre utsträckning, exempelvis i kulturpolitiska styrdokument och i biblioteksplaner, medan det idag är ett större fokus på delaktighet. Detta kan åskådliggöras med en kort svensk myndighetshistoria: Den svenska Myndigheten för delaktighet, MFD, bildades 2014 genom en sammanslagning av Handisam och delar av Hjälpmedelsinstitutet, där Handisam hade i uppdrag att vara ett nationellt tillgänglighetscenter (Socialdepartementet, 2013). Uppdragsbeskrivningen som Myndigheten för delaktighet (notera namnvalet) idag har pekar på begreppens relation, då den lyder: "Att främja tillgängligheten i samhället för att (sic!) ökad delaktighet" (Myndigheten för delaktighet, u.å.). Denna beskrivning understryker att delaktighet förutsätter tillgänglighet och implicerar att det är tillgängligheten som myndigheten kan påverka direkt, medan delaktighet kan följa av detta. I förordningen för Myndigheten för delaktighet definieras tillgänglighet följaktligen som "faktorer, förhållanden och åtgärder som möjliggör delaktighet för alla oavsett funktionsförmåga" (Socialdepartementet, 2014, §2).

Detta förhållande mellan begreppen, där tillgänglighet förutsätts för att delaktighet ska möjliggöras, återkommer i de analyserade biblioteksplanerna, exempelvis när tillgången till internet och datorer lyfts fram som en förutsättning för digital delaktighet. På motsvarande sätt som i förordningen för MFD framstår tillgängligheten i dessa fall som något objektivt och påverkbart, medan delaktighet snarare framstår som en relationell process. Samtidigt finns det i mitt empiriska material också exempel på det omvända, då digital delaktighet sägs utgöra en förutsättning för tillgång till information som förmedlas på internet. Denna omvända relation är ett resultat av att begreppet delaktighet här ges betydelsen av att ha tillgång till och möjlighet att nyttja något.

När begreppet delaktighet reduceras till att innebära tillgänglighet omförhandlas också betydelsen av begreppet demokrati. Med andra ord påverkas toppen av begreppstriaden när dess båda ben förändras. Att vara digitalt delaktig får då betydelsen att ha tillgång till nödvändiga verktyg och kompetens, och inte att vara med och styra – varken den digitala utvecklingen eller samhället. Ändå ses digital delaktighet som en förutsättning för demokrati. Därmed konstrueras och reproduceras ett snävt demokratibegrepp där demokrati blir möjligheten att informera sig om vad som händer, snarare än att påverka och utöva inflytande över det som sker. Detta kan också uttryckas som att demokrati blir ett begrepp som i praktiken innebär avsaknad av delaktighet, eller på sin höjd en symbolisk delaktighet som inte leder till verklig maktutövning och som därför kan ses som en form av manipulation (Arnstein, 1969).

Det finns dock också motsatta tendenser i några av biblioteksplanerna, där begreppet delaktighet – i högre eller lägre utsträckning – ges en bredare och djupare betydelse. Jag har inte haft möjlighet att fördjupa mig i dessa tendenser i denna artikel, men jag vill peka på några exempel som visar på möjligheten av andra vägar. I vissa biblioteksplaner framhålls användarnas delaktighet i samhället och i andra planer framhålls delaktighet i bibliotekets verksamhet. Biblioteksplanen i Falu kommun hör till den första kategorin: "Genom att erbjuda ett utbud av medier, tjänster och programverksamhet som präglas av allsidighet och kvalitet, ger biblioteken faluborna förutsättningar för att kunna vara aktiva deltagare i demokratin" (Falu kommun, 2018, s. 4). I detta exempel blir tillgången till bibliotekets resurser ett medel för att främja delaktighet i samhället, och bibliotekets verksamhet pekar på mål utanför bibliotekets väggar. Andra liknande exempel är Botkyrkas biblioteksplan (Botkyrka kommun, 2017) som framhåller bibliotekets roll att utjämna skillnader och ge alla tillgång till offentliga rum, och Vaggeryds biblioteksplan (2018, s. 10) där ojämlikheten i relation till digital delaktighet tas upp, bland annat genom konstaterandet att vissa grupper "känner sig mindre

delaktiga i informationssamhället”. Utifrån ett explicit erkännande av existerande social ojämlikhet kan biblioteken formeras som platser som tillgängliggör information, verksamhet och rum där användarna kan forma egna offentligheter för påverkan och maktutövning (Fraser, 2003).

Biblioteksplanerna i Helsingborg, Umeå, Botkyrka och Trollhättan lyfter frågan om delaktighet i och inflytande över bibliotekets verksamhet, det vill säga den andra kategorin jag nämner ovan. Exempelvis framhåller *Biblioteksprogram för Botkyrka kommun 2018–2022* (2017) att de ska ta fram metoder för inflytande, biblioteksplanen i Umeå (Umeå kommun, 2020) framhåller att de prioriterade grupperna ska påverka verksamheten och Trollhättans biblioteksplan (Trollhättans stad, u.å.) skriver att de prövar nya sätt att främja medskapande. Här sker en intressant betydelseförskjutning; när delaktighet diskuteras i relation till både läsfrämjande verksamhet och digital delaktighet är utgångspunkten en användare som saknar nödvändiga verktyg eller tillräcklig förmåga eller kompetens. Med andra ord lider användaren av en brist. När delaktighet istället diskuteras i relation till bibliotekets verksamhet är det inte användaren som ska förändras, utvecklas eller förbättras, utan biblioteket. På så vis öppnar biblioteksplanerna upp för en process utan enkla svar där användarna på allvar kan bli delaktiga, i betydelsen av att vara med och påverka verksamheten vilket motsvaras av de översta stegen i Arnsteins modell.

Analysen i denna artikel visar att det inte är tillräckligt att biblioteksplaner använder begreppen tillgänglighet och delaktighet, utan *hur* begreppen används vägleder vilken betydelse de ges. Jag skriver inledningsvis att språk är görande och att texter är medskapare av verkligheten. Det innebär både att de analyserade dokumenten bidrar till att forma verkligheten och att de är en produkt av denna verklighet. Det hade därför varit intressant att i framtida forskning, på motsvarande sätt som Rivano Eckerdal och Carlsson (2018) tidigare gjort i en studie med ett annat fokus, utvidga perspektivet och undersöka hur tillgänglighet och delaktighet görs på de utvalda biblioteken och hur dessa praktiker relaterar till skrivningarna i respektive biblioteksplan.

Referenser

- ALA (1996). *Library Bill of Rights*. <http://www.ala.org/advocacy/intfreedom/librarybill>
- Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation. *JAIP*, 35(4), 216–224.
- Arvidsjaur kommun (2017). *Biblioteksplan för Arvidsjaur kommun 2018–2022*.
- Audunson, R., Andresen, H., Fagerlid, C., Henningsen, E., Hobohm, H., Jochumsen, H., Larsen, H. & Vold, T. (red.) (2020). *Libraries, archives and museums as democratic spaces in a digital age*. De Gruyter Saur.
- Bacchi, C.L. (2009). *Analysing policy: what's the problem represented to be?*. Frenchs Forest, N.S.W.: Pearson.
- Bain, A. L., & Podmore, J. A. (2020). Scavenging for LGBTQ2S public library visibility on Vancouver's periphery. *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie (Journal of Economic & Social Geography)*, 111(4), 601-615. <https://doi.org/10.1111/tesg.12396>
- Balling, G. & Kann-Christensen, N. (2013). What is a non-user? Analysis of Danish surveys on cultural habits and participation. *Cultural Trends*, 22(2), 67–76. <https://doi.org/10.1080/09548963.2013.783159>
- Belfiore, E. & Gibson, L. (red.) (2019). *Histories of cultural participation, values and governance*. London: Palgrave Macmillan.
- Botkyrka kommun (2017). *Biblioteksprogram för Botkyrka kommun 2018–2022*.
- Boverket (2021). *Delaktighetstrappan beskriver grad av inflytande*. https://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/Allmant-om-PBL/teman/medborgardialog/vad_ar/delaktighetstrappan/
- Buschman, J. (2019). Good news, bad news, and fake news: Going beyond political literacy to democracy and libraries. *Journal of Documentation*, 75(1), 213–228. <https://doi.org/10.1108/JD-05-2018-0074>
- Carpentier, N. (2015). Differentiating between access, interaction and participation. *Conjunctions: Transdisciplinary Journal of Cultural Participation*, 2(2), 7–28.
- D'Angelo, E. (2006). *Barbarians at the gates of the public library: How postmodern consumer capitalism threatens democracy, civil education and the public good*. Duluth, Minn.: Library Juice Press.
- Dorotea kommun (2020). *Kultur- och biblioteksplan*.
- Engström, L. (2019). *Att skapa självstyrande individer; effektivitet och motrörelser: Styrningsrationalitet och icke-rationalitet i bibliotek med obemannade öppettider*. Köpenhamn: Det Humanistiske Fakultet, Københavns Universitet.
- Engström, L., & Dahlquist, L. O. (2020). The will to activate library users and the making of citizens: How different rationalities influence the notion of participation in a library context. *Library Quarterly*, 90(3), 314–331. <https://doi.org/10.1086/708960>

Eriksson, C. & Michnik, K. (2019). Allas bibliotek? I Andersson, U., Rönnerstrand, B., Öhberg, P. och Bergström, A. (red.) *Storm och stiltje*, 301–320. Göteborg: SOM-institutet.

Falu kommun (2018). *Biblioteksplan för Falu kommun 2018–2023*.

Fichtelius, E., et al (2019). *Demokratins skattkammare: förslag till en nationell biblioteksstrategi*. Stockholm: Kungliga biblioteket.

Forshaga kommun (2020). *Biblioteksplan 2020–2023*.

Fraser, N. (2003). *Den radikala fantasin: mellan omfördelning och erkännande*. Göteborg: Daidalos.

Goldthorp, J. D. (2007). Can Scottish public library services claim they are socially inclusive of all minority groups when lesbian fiction is still so inaccessible? *Journal of Librarianship & Information Science*, 39(4), 234–248. <https://doi.org/10.1177/0961000607083215>

Haider, J. & Sundin, O. (2019). *Invisible search and online search engines: The ubiquity of search in everyday life*. Milton Park, Abingdon, Oxon: Routledge.

Hansson, J. (2019). *Folkbibliotek i glesbygd: kunskapsläge och praktiska erfarenheter*. Stockholm: Kulturrådet.

Hedemark, Å., & Börjesson, L. (2014). Att använda en plan – fenomenet biblioteksplaner och begreppet användning problematiserat. *Nordisk Kulturpolitisk Tidskrift*, 17(01), 93–113.

Helsingborgs kommun (2019). *Biblioteksplan 2020–2023. Program för biblioteken i Helsingborgs stad*.

Hill, H. (2020). Ontario public library websites and the framing of disability. *Partnership: The Canadian Journal of Library & Information Practice & Research*, 15(2), 1–17. <https://doi.org/10.21083/partnership.v15i2.6213>

Hylte kommun (u.å.). *Biblioteksplan Hylte kommun 2019–2022*.

IFLA (u.å.). *IFLA Strategy 2019–2024*. <https://www.ifla.org/strategy>

Ikeshita, H. (2020). Japanese public library services for dyslexic children. *Journal of Librarianship & Information Science*, 52(2), 485–492. <https://doi.org/10.1177/0961000618823871>

Jancovich, L., & Bianchini, F. (2013). Problematising participation. *Cultural Trends*, 22(2), 63–66. <https://doi.org/10.1080/09548963.2013.783158>

Johnston, J., & Audunson, R. (2019). Supporting immigrants' political integration through discussion and debate in public libraries. *Journal of Librarianship and Information Science*, 51(1), 228–242. <https://doi.org/10.1177/0961000617709056>

Klinenberg, E. (2018). *Palaces for the people: How social infrastructure can help fight inequality, polarization, and the decline of civic life*. New York: Crown.

Kungliga biblioteket (2021). *Biblioteksplaner*. <https://www.kb.se/samverkan-och-utveckling/biblioteksutveckling/biblioteksplaner.html>

Larsen, H. (2018). Archives, libraries and museums in the Nordic model of the public sphere. *Journal of Documentation*, 74(1), 187–194. <https://doi.org/10.1108/JD-12-2016-0148>

Lazar, J. & Briggs, I. (2015). Improving services for patrons with print disabilities at public libraries. *The Library Quarterly: Information, Community, Policy*, 85(2), 172–184. <https://doi.org/10.1086/680155>

Lindsköld, L., Hedemark, Å., & Lundh, A. (2020). Constructing the desirable reader in Swedish contemporary literature policy. *Culture Unbound: Journal of Current Cultural Research*, 12(2), 256–274. <https://doi.org/10.3384/cu.2000.1525.20200527c>

LOV-1985-12-20-108. *Lov om folkebibliotek*. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1985-12-20-108>

Lov nr 340 af 17/05/2000. *Lov om biblioteksvirksomhed*. <https://www.retsinformation.dk/eli/lt/2000/340>

Myndigheten för delaktighet (u.å.). *Vårt uppdrag*. <https://www.mfd.se/vart-uppdrag/>

NCK, IRMO and Interarts, 2013. *Access to culture – Policy analysis review on the policies at European level*. <http://educult.at/wp-content/uploads/2013/04/Review-on-the-policies-at-European-level.pdf>

Norrköpings kommun (u.å.). *Biblioteksplan för Norrköpings kommun 2020–2023*.

Olsson Dahlquist, L. & Sundin, O. (2020). *Algoritmedvetenhet i mötet mellan generationer. En forskningsrapport för Digitalt först med användaren i fokus*. Lund: Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet.

Pionke, J. J. (2017). Toward holistic accessibility: Narratives from functionally diverse patrons. *Reference & User Services Quarterly*, 57(1), 48–56. <https://doi.org/10.5860/rusq.57.1.6442>

Proposition 2009/10:3. *Tid för kultur*. Stockholm: Kulturdepartementet.

Regeringen (2017). *Kultur i hela landet*. Skr. 2017/18:264

Rivano Eckerdal, J. (2017). Libraries, democracy, information literacy, and citizenship: An agonistic reading of central library and information studies' concepts. *Journal of Documentation*, 73(5), 1010–1033. <https://doi.org/10.1108/JD-12-2016-0152>

Rivano Eckerdal, J., & Carlsson, H. (2018). *Styrdokumentet i vardagen: En undersökning av kulturpolitiska styrdokumentens strategiska och praktiska betydelse för folkbibliotek i fem skånska kommuner*. Lund: Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet.

Rose, N. (1999). *Powers of freedom: reframing political thought*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rubin, R. E. & Rubin R. G. (2020). *Foundations of library and information science*. (5. Ed) Chicago: ALA Neal-Schuman.

Salman, A. A., Mugwisi, T., & Mostert, B. J. (2017). Access to and use of public library services in Nigeria. *South African Journal of Libraries & Information Science*, 83(1), 26–38. <https://doi.org/10.7553/83-1-1639>

SFS 2013:801. Bibliotekslag.

Engström: *Bibliotek för alla?*

Socialdepartementet (2013). *En samlad organisation på det funktionshinderspolitiska området*. Stockholm: Socialdepartementet, Regeringskansliet.

Socialdepartementet (2014). *Förordning 2014:134 med instruktion för Myndigheten för delaktighet*.

Stevenson, D. (2013). What's the problem again? The problematisation of cultural participation in Scottish cultural policy. *Cultural Trends*, 22(2), 77-85.
<https://doi.org/10.1080/09548963.2013.783172>

Sung, H-Y. & Hepworth, M. (2013). Community engagement in public libraries: Practical implications. *Advances in Librarianship*, 37, 31–47. [https://doi.org/10.1108/S0065-2830\(2013\)0000037005](https://doi.org/10.1108/S0065-2830(2013)0000037005)

Svenska Akademiens ordbok. (2004). <http://www.saob.se/>

Sveriges Kommuner och Landsting (2013). *Medborgardialog som del i styrprocessen*.
<https://webbutik.skr.se/bilder/artiklar/pdf/7164-929-4.pdf>

Sørensen, A., S. (2016). "Participation" - The new cultural policy and communication agenda. *Nordisk Kulturpolitisk Tidsskrift*, 19(1), 4–18. <https://doi.org/10.18261/ISSN2000-8325-2016-01-01>

Trollhättans stad (u.å.). *Biblioteksplan 2020–2023 för Trollhättans Bibliotek*.

Umeå kommun (2020). *Biblioteksplan för Umeå kommun 2020–2023*.

Vaggeryds kommun (2019). *Biblioteksplan 2019–2022*.

Virolainen, J. (2016). Participatory turn in cultural policy? - An analysis of the concept of cultural participation in Finnish cultural policy. *Nordisk Kulturpolitisk Tidsskrift*, 19(1), 59–77.
<https://doi.org/10.18261/ISSN2000-8325-2016-01-04>

29.12.2016/1492. *Lag om allmänna bibliotek*.
<https://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/2016/20161492>